

socijalistički razvoj sela: materijalna izgradnja i mijenjanje svijesti

dr zdravko mlinar

nadilaženje konzervativizma i voluntarizma

→ Razvojni procesi u selu i poljoprivredi često su bili tema istraživačke i ideološko-političke zaokupljenosti Edvarda Kardelja; taj slijed možemo pratiti od njegovih najranijih pa sve do poznih mu djela. Njegove rasprave obuhvaćaju širok raspon — od općih teorijskih pitanja o dugoročnim zakonitostima i trendovima društvenog razvoja do najkonkretnijih tema koje je trebalo riješiti u svakodnevnoj praksi.

16

Kardeljevu misao nemoguće je objašnjavati unutar starih kalupa kapitalističke ili pak dogmatsko-staljinističke verzije razvoja poljoprivrede i sela. U toj je misli moguće naći izvorni iskaz samoniklosti i traganja za specifično jugoslavenskim putem socijalističkog razvoja. Produljivanje stihije koja sobom inherentno nosi tendencije klasne diferencijacije bilo je za Kardelja neprihvatljivo. Otklanjao je također i voluntarističke konstrukcije koje nisu uzimale u obzir objektivne odnose u selu kao ni stanje seljakove svijesti. Umjesto stihijskih tendencija isticao je ulogu subjektivnog faktora i svjesnog usmjeravanja razvojnih promjena sa ciljem socijalističkog preobražaja poljoprivrede i seljaštva. Umjesto voluntarističkih konstrukcija tražio je da se u obzir uzima prije svega materijalna i tehnička osnovica te interes i spremnost seljaka da se uključi u proces takva preobražaja.

Prema tome, Kardelj je razvojne promjene povezivao s aktivnom ulogom seljaštva a ne s djelovanjem mimo njega, bez njega ili čak protiv njega. Praksa mu je dala dovoljno potvrda o tome da svaki potez koji je previše udaljen, odnosno koji je isuviše ispred svog vremena i stvarnog stanja, vodi na kraju krajeva suprotnim učincima: umjesto pobude za razvoj postaje fasada, nadomjestak za stvarne promjene i njihova kočnica. Takvo djelovanje naginje prisili i time dolazi u proturječe s vrednovanjem čovjeka i demokratizma. Ujedno ne osigurava veću produktivnost rada, što je odlučno mjerilo progresivnosti nekog djelovanja.

Kao istraživač — sociolog i političar ujedno, Kardelj je bio svjestan da se upravo u naše vrijeme odvija najintenzivniji i masovni proces strukturalnih promjena našeg društva, koje znače ostvari-

vanje marksističkih vizija razvoja kako u smislu nadvladavanja tradicionalističke omeđenosti života na selu tako i u smislu prevladavanja klasne nejednakosti i iskorištavanja seljaštva. O poljoprivredi Kardelj nije raspravljao kao o nečem samo po sebi danom; neprestano je ukazivao na procese sve veće vezanosti i prepletenosti poljoprivrede s industrijom i drugim djelatnostima. Po njemu, i poljoprivreda postaje tek oblik široko razgranate i razvijene industrijske proizvodnje. Takvo slijevanje poljoprivrede i industrije, ujedno je čvrsti temelj za prevladavanje razlika i suprotnosti između sela i grada.

Kardelj je znači već raspravljanjem o seljaštvu, poljoprivredi i selu duboko posegao u sociologijska pitanja društvenog razvitka uopće. Kao što već u njegovu predratnom djelu — **Razvoj slovenskog nacionalnog pitanja** — nailazimo na marksističko razlaganje procesa integracije seljaštva i sela u šire društvo, tako i njegov **Slobodni udruženi rad** predstavlja sintezu teorije i prakse; dugoročne vizije postavljene su već na tvrda tla cjelokupnog sistema udruženog rada, u kojemu osobni rad seljaka ima također jasno određenu ulogu i perspektivu.

Razvoj poljoprivrede i sela Kardelj je proučavao s gledišta dijalektike procesa društvene podjele rada. Ta se podjela očituje kao razbijanje zatvorenih seoskih zajednica i prevladavanje različitih povijesnih ostataka gospodarskih, kulturnih i političkih partikularizama koji su kočili stvaranje (nacionalnog i svjetskog) tržišta visoko produktivne proizvodnje. U tim promjenama možemo opet otkriti jedinstvo suprotnosti dvaju suprotnih procesa (vidi kasnije, na primjer, u nadilaženju patrijarhalnih okvira seljačke obitelji). Radi se o povezivanju u sve širem prostoru, a ovisno o tome, i o osamostaljivanju pojedinaca kao kreativnih i aktivnih ličnosti.

Cjelokupna društveno-politička djelatnost u vezi s usmjeravanjem i ubrzavanjem razvoja poljoprivrede i sela na ovaj je ili onaj način u vezi s ovom dijalektikom jedinstva suprotnosti. Ako je, u određenim slučajevima, došlo do intenziviranja šireg (organizacijskog) povezivanja koje nije bilo praćeno i sve većom samostalnošću odnosnih subjekata, značilo je to zapravo tek mehaničko agregiranje (kao na primjer prisilna kolektivizacija), koje nije aktiviralo sve razvojne potencijale. Takav je postupak zapravo predstavljao korak unazad, nižu produktivnost rada, manju zainteresiranost i sl. Slično i u situacijama posvemašnjeg prevladavanja samostalnosti seljaštva, koje egzistira bez povezivanja sa širim društvom — tada nužno dolazi do jačanja konzervativizma i do zaostajanja u razvoju.

U tom nam se smislu ukazuju sociologijski vidici teorijske interpretacije općedruštvenog razvoja kojeg je Kardelj oblikovao u zamisli cjelovitog sistema **slobodnog i udruženog** rada, unutar kojeg svoje mjesto i perspektivu ima također seljaštvo.

ciljevi, metode i sredstva u usmjeravanju socijalističkog razvoja na selu

U Kardeljevim se radovima dulje razdoblje može slijediti isto temeljno usmjerenje; ono se iskazuje istovremeno kao jasna svijest o dugoročnim zakonitostima razvoja ali i kao čvrsta odlučnost da se socijalistička politika u selu ne zasnuje na pritisku države nego na ekonomskom i političkom savezu sa seljaštvom.

U vezi s time je Kardelj zapisao:

»U svojoj praksi, u oblasti socijalističkog preobražaja sela, mi se rukovodimo dvojakim neposrednim ciljevima: da postignemo ekonomski rezultat, veću proizvodnju i višu produktivnost rada i da održimo i učvrstimo stvarnu političku podršku seljačkih masa socijalističkim snagama, drugim rečima da obezbedimo političku stabilnost na selu.«¹⁾

U svojoj knjizi **Problemi socijalističke politike na selu** Kardelj se uhvatio ukoštac s nekim starim nazorima o putovima socijalističkog preobražaja poljoprivrede te s predbacivanjem s istoka da popuštamo »kulacima« i vraćamo se u kapitalizam. Upravo tim povodom Kardelj je pokazao kako značajnu ulogu ima naša zamisao o osobnoj materijalnoj zainteresiranosti radnih ljudi, o materijalnom stimuliranju za veću produktivnost rada te o ulozi robne proizvodnje kako u poljoprivredi tako i u našem privrednom sistemu općenito.

On piše:

»Uostalom, šta se događa kada unutrašnji ekonomski odnosi pasiviziraju radnog čovjeka i radni kolektiv, najbolje ilustruju iskustva iz dosadašnjeg socijalističkog razvika kod nas i u drugim zemljama. Vidjeli smo i primere kada ni vrlo visoke investicije, ni velik obim moderne tehnike, ni odlični stručnjaci, ni prvoklasno organizovana stručna služba nisu mogli da bitno prevaziđu nivo seljačke proizvodnje. Očigledno je da su tu u pitanju ekonomski odnosi. Sasvim je sigurno da u jednom sistemu centralizovanog administrativnog upravljanja proizvodnjom i najpozitivnija inicijativa odozgo u oblasti tehnologije i produktivnosti rada nailazi na neodoljiv stihijski i svesni otpor nezainteresovanog čoveka. Drugim rečima, samo na takvim ekonomskim odnosima koji odgovaraju datim uslovima socijalističke izgradnje, a maksimalno potstiču ekonomsku i društveno-političku inicijativu pojedinca i radnog kolektiva, možemo zasnivati modernu tehnologiju proizvodnog procesa i privredno poslovanje preduzeća odnosno zadruge. Kršiti taj princip ne znači samo udaljavati se od zdravog razvika socijalističkih ekonomskih odnosa nego i usporavati razvitak proizvodnih snaga.«²⁾

Ipak, materijalni interes individualnog poljoprivrednika Kardelj nije shvaćao nečim apsolutnim i nepromjenljivim, nečim što socijalističko društvo ne bi moglo usmjeravati i mijenjati. Naprotiv, taj interes ovisi kako o općem razvoju proizvodnih snaga i ekonomskih odnosa, tako i o subjektivnom usmjeravanju tog razvoja kroz cjelokupnu privrednu politiku. Socijalističko društvo kadro je utjecati na oblikovanje materijalnog interesa seljaka i orijentirati ga u određenom smjeru. Tako, primjerice, Kardelj smatra da upravo

1) Edvard Kardelj: **Problemi socijalističke politike na selu**. Beograd, Kultura, 1959, str. 8.

2) Isto, str. 101—102.

u sektoru poljoprivrede, više negoli u ikom drugom, **moramo djelovati kao privrednici a ne kao birokratski administratori**. Svjesno usmjeravanje mora prema tome proizlaziti iz realne privredne osnovice; mora voditi računa o tome da će socijalizam nadjačati kapitalizam samo većom produktivnošću rada i bržim razvojem proizvodnih snaga. Tome pridonosi i materijalna zainteresiranost poljoprivrednika, koja mora pronaći svoje mjesto i u socijalističkoj poljoprivredi. Upravo takva zainteresiranost, koju je nužno usmjeravati s obzirom na dugoročne zakonitosti razvoja a ne na osnovi agitacije i propagande, osnova je brže preobrazbe sela i poljoprivrede. Seljak nije spreman naslijepo ulaziti u nove privredne odnose nego na temelju čiste računice. Ta je računica i seljaku i društvu pokazala da se združivanjem motike i lopate ne stvara suvremena poljoprivreda. Prema tome, slobodna volja i interes ne ukazuju samo na stupanj demokratičnosti u nekom društvu, nego su i sigurna mjerila privredne opravdanosti određenih poteza u poljoprivredi.

Kada je došlo do zaostajanja poljoprivrede u odnosu na druge privredne grane, Kardelj je raskrivao objektivne uzroke kao i one koji su proizlazili iz nase poljoprivredne politike, iz naših administrativnih i drugih intervencija na selu. Čim je praksa dala negativni odgovor na konkretnu akciju, Kardelj je bez oklijevanja upozoravao na pogreške i nedostatke koji su najviše kočili brži razvoj poljoprivrede. Pri tom je kritizirao težnje za previše općenitim, menačkim, šablonskim i rutinerskim rješavanjem problema, takvim rješavanjem koje ne vodi računa o raznolikim konkretnim prilikama u pojedinim dijelovima države. Umjesto dogmatičnog nametanja »jedinog pravilnog rješenja«, ukazivao je na potrebu otvorene rasprave i eksperimenata koji bi omogućili da se u praksi istovremeno primjenjuju različite metode i sredstva tamo gdje je to moguće.

Za razliku od nekih drugih (socijalističkih) država, u Jugoslaviji je bilo nužno voditi računa o izvanrednoj raznolikosti geografskih i historijsko-društvenih odnosa.³⁾ Kada bismo u tako raznolikim situacijama primjenjivali ista sredstva i ustrajali na istim metodama usmjeravanja, često bismo postigli neželjene učinke. To je, između ostalog, pokazala i neuspjela kampanja kolektivizacije poljoprivrede.

Umjesto grubih pojednostavljenja, koja se vide u tome što neki ocjenjuju prisutnost socijalizma u selu tek na osnovi kolektivizacije zemlje, Kardelj je naglašavao potrebu takva povezivanja seljaka i socijalističkog sektora, koje će odgovarati stvarnim osobinama proizvodnih sredstava i obostranim materijalnim interesima. To ujedno znači da je Kardelj **odbacivao** svako **kampanjsko združivanje** zemlje i predviđao da ćemo za veliku modernu socijalističku proizvodnju zemlju pridobivati tek **postupno, korak po korak**. Umje-

3) »Pri tom je naročito značajna činjenica da na tom putu ne postavljamo nikakve šablone i dogme nego da dopuštamo svu raznovrsnost formi, koja je neophodna da bi u punoj mjeri došla do izražaja i sva različitost uslova i pozitivnih tendencija karakterističnih za stanje na našem selu.« (Usp. Edvard Kardelj: **Problemi naše socijalističke izgradnje**, IV. Beograd, Kultura, 1960. str. 363.)

sto kampanje i općih političkih formula te administrativnog upravljanja, u prvi plan istupa privredna i društveno-politička inicijativa pojedinca i radnog kolektiva. Tek na takvoj osnovi moguće je radom osigurati, sistematski i trajno, socijalističku preobrazbu poljoprivrede, koja će i svojim ekonomskim učincima nadići tradicionalnu obiteljsku seljačku privredu.

Takve misli i takvo usmjerenje možemo naći kako u Kardeljevim prvim, tako i u njegovim poslijednjim, u zadnje vrijeme napisanim, raspravama o poljoprivredi, kao na primjer u **Slobodnom udruženom radu**. U toj knjizi Kardelj nalazi da su ustavna načela i zakonske odredbe o udruživanju poljoprivrednika definirane tako da je nemoguće ustvrditi da bilo tko, u bilo kakvu obliku ili bilo kojem slučaju, pojedinac ili društvo u cjelini, ima neprijateljski ili pak nepovjerljiv odnos prema seljacima, da bi ih netko želio prisiljavati na kolektivizaciju i sl. Upravo stoga što poljoprivrednici ne strahuju više od nekakve prinudne kolektivizacije, povezuju se sve više i više sa socijalističkim društvom. Kardelj zato još jednom naglašuje da je cilj socijalističkog samoupravnog društva **ukinuti eksploataciju tuđega rada, a ne ukinuti osobni rad poljoprivrednika**, sve dok je takav rad moguć i objektivno uvjetovan razvojnim stupnjem proizvodnih snaga u našem društvu.

Gore navedeni elementi usmjerenja i načina djelovanja subjektivnih čimbenika ujedno otvaraju i prostor za veću ulogu društvenih, posebno socioloških istraživanja. Ako je potrebno da umjesto šablona i dogmi vodimo računa o raznovrsnosti oblika, nužnih da bi došla do izražaja sva raznolikost uvjeta na selu, tada je razumljivo da je već i Kardelj utvrdio potrebu da se prije značajnih odluka razvije otvorena rasprava, da su potrebni eksperimenti itd. Kampanjski način rješavanja problema morao bi biti nadomješten sistematskim i ustrajnim radom, koji će osigurati postupno širenje socijalističkih odnosa u selu. Sve to, posredno ili neposredno, znači i potrebu znanstvenog istraživanja — takva istraživanja koje bi pokazalo kako različiti objektivni odnosi uvjetuju također i diferenciranu osnovu za djelovanje subjektivnog faktora. S obzirom da je proces postupan, znači da i istraživačka djelatnost može naći potrebno vrijeme da se uključi u nj sa svojim spoznajama. Kako je određeno samo temeljno usmjerenje — a ne radi se o apsolutizaciji putova i sredstava koja vode tome cilju, utoliko je više otvorenih pitanja u traženju optimalnog, a što zahtijeva produbljeno proučavanje različitih situacija i samostalno odlučivanje. Uvjeti za ostvarivanje dugoročnih ciljeva mijenjaju se protekom vremena.

Zato je nužno neprestano slijediti uvjete za uklanjanje eksploatacije na selu te za povećavanje produktivnosti rada u poljoprivredi. Na žalost, sociologija u naznačenom kontekstu nije još našla svoju pravu ulogu. U raspravama i eksperimentima o kojima govori Kardelj, sociologija je bila tek neznatno prisutna. Umjesto da traži rješenja na osnovi produbljene analize znakovitih slučajeva i situacija, praksa je ostala isuviše vezana sama na sebe i na »eksperimentiranje« na ravni globalnog društva kao cjeline. Usprkos Kardeljevim zahtjevima da se vodi računa o različitosti uvjeta, čini se da se u praksi i nadalje pojavljuje inercija općih shema, a nedostaju nam samostalna, inovativna rješenja, koja bi bila izraz te raznolikosti objektivnih prilika.

nadvladavanje seljačkog konzervativizma i volunтарыstičkog radikalizma

»Seljački konzervativizam« jedno je od najzanimljivijih sociologijskih pitanja o kojima je Kardelj raspravljao u vezi s razvojem poljoprivrede i sela. Značajno je pri tom da se nije zadovoljavao inače dosta raširenim aktivističkim stereotipima o seljaku i njegovu odbojnom odnosu prema svemu novom. Prema Kardelju, čak i tada kad se seljak stvarno konzervativno ponaša, potrebno je potražiti i objasniti osnove takva ponašanja, a ne smatrati ga a priori seljakovim osobnim obilježjem i »legitimacijom«. Kada je opća politička parola nadomjestila poznavanje stvarnih prilika, vrlo je vjerojatno da akcija nije postigla očekivani uspjeh. »Kada se neuspjeh već nalazi pred nama, naši kadrovi brže ustvrde da je to seljački konzervativizam.«

Kardelj nalazi da se konzervativizam na selu svakako pojavljuje, no da se njemu treba suprostaviti (također i) prosvjećivanjem i političkom akcijom i sl. Konzervativizam nije prirodan ljudima nego je odraz konkretnih društvenih i privrednih odnosa u kojima čovjek živi. Seljak nije urođeno konzervativan ili pak odan sitnovlasničkom posjedu. Takav je stoga što od sitnovlasničkog posjeda živi, što mu takav posjed predstavlja najstalniji izvor materijalnih dohodaka. Želimo li promijeniti čovjeka, moramo mijenjati također i odnose. Zato puko govorenje i povika protiv konzervativizma ne vodi ničemu. Lakomisleno naglašavanje konzervativizma seljaka može dapače dovesti do suprotnog učinka jer se time zamagljuje ono što je u danom trenutku u određenih ljudi uistinu konzervativno.⁴⁾

Kardelj je veoma kritično ocijenio sve težnje da se seljaku pristupi kao nekakvu objektu ili pak kao podređenoj društvenoj klasi. Katkada se seljaku pripisuje konzervativnost čak i stoga što nije spreman smjesta prihvatiti svaku našu odluku koju želimo provesti. Seljaku je potrebno štošta objasniti, praksom ga poučavati, dati mu priliku da se uvieri, strpljivo predlagati a ne prisiljavati.⁵⁾ Kardelj pri tom vodi računa o realnoj dinamici razvojnih promjena, koja teče u širokom rasponu između konzervativnih sklonosti seljaka i volunтарыstičkog radikalizma, koji se od vremena do vremena javlja u težnjama da se kampanjskim akcijama promijeni neko određeno stanje. Za Kardelja je neprihvatljivo i prvo i drugo. Stoga na više mjesta naglašuje da ne možemo pristati na puki stihijski i spontani razvoj poljoprivrede i sela pa uvijek traži i opredjeljuje ulogu vodećih subjektivnih snaga u promjenljivim odnosima u selu, vodeći ujedno računa i o tome da se ne udaljimo previše od danih objektivnih prilika i stanja svijesti, odnosno spremnosti samih seljaka da se uključe u razvojne programe. Kardeljeve ideje o prevladavanju konzervativizma u selu raščlanit ćemo podrobnije u tri točke.

4) Edvard Kardelj: **Problemi socijalističke politike na selu**, nav. dj., str. 180—181.

5) **Isto**, str. 353.

1. Prvo pitanje o kojemu Kardelj posredno i neposredno raspravlja na više mjesta odnosi se na ulogu seljaka u prevladavanju konzervativizma u selu. Kao što smo vidjeli u dosadašnjem prikazu njegovih ideja, Kardelj se zauzimao za to da se seljacima ne pristupa kao nekakvu objektu ili pak podređenoj društvenoj klasi nego kao jednakopravnom društvenom čimbeniku. U praksi su se katkada javljale tendencije uvođenja socijalističkih odnosa u poljoprivredu mimo seljaka, kojima je a priori bila pripisana konzervativnost. Kao »konzervativci«, seljaci su kanda kočnica socijalističkog razvoja, i zato ih treba staviti u stranu (ili barem pustiti po strani), kako bismo brže napredovali po zacrtanom putu. Uključivanje seljaka u sistem samoupravnog odlučivanja — po tome shvaćanju — predstavljalo bi samo smetnju i opasnost da ojačaju privatni vlasnički interesi.

Kardelj pak, za razliku od tog shvaćanja, u svojoj knjizi **Slobodni udruženi rad** ukazuje na potrebu i mogućnosti da se, posebno uvođenjem novog Ustava i Zakona o udruženom radu, seljaci jednakoopravno s radnicima uključe u jedinstveni sistem samoupravnog udruženog rada. On piše:

»Naše društvo danas nije više u onoj razvojnjoj fazi za koju bi vrijedila poznata Lenjinova postavka 'tko će koža', a nije također moguće ni reći, da se na seljačkom gospodarstvu u nas, kako je govorio Lenjin za određene uvjete, svaki dan rađa kapitalizam, iako ne tvrdim da ne postoje i takve tendencije, i to manje kod seljaka negoli u nekim drugim slojevima u našem društvu. Međutim to nije više neka stvarna opasnost, a naročito ne opća opasnost za naše društvo.

Ako je, prema tome, na nižim stupnjevima razvitka socijalizma opasnost kapitalističkih tendencija bila vrlo prisutna, a time i potreba da se ograniči utjecaj seljaka u odlučivanju, na višim stupnjevima razvitka socijalizma treba uzimati u obzir da su se danas prilike veoma promijenile.«⁶⁾

Zato je neprihvatljiva ona strategija koja se na kraju krajeva svodi na usmjeravanje razvoja poljoprivrede mimo seljaka.

Kardelj je o tim pitanjima raspravljao, među ostalim, i s obzirom na ulogu omladine u selu. Pri tom je ustvrdio da je omladina spremna aktivno se uključiti u procese ubrzanog razvoja poljoprivrede i socijalističke preobrazbe sela (a što je vidljivo, na primjer, iz njezina zanimanja za primjenu suvremenih metoda u poljoprivrednoj proizvodnji, sudjelovanja u velikim akcijama u poljoprivredi, njihova usmjerenja k stručnom osposobljavanju i sl.).

»Međutim, ovo raspoloženje omladine na selu ne koristi se u punoj mjeri, i ne ističu se pred nju dovoljno konkretni zadaci na kojima bi se ona mogla angažovati. Sasvim je jasno da su mladi ljudi, izrasli i vaspitani u uslovima industrializacije i mehanizacije poljoprivrede, daleko manje skloni konzervativnom fetišiziranju malog na ručnom radu zasnovanog seljačkog gazdinstva nego starije generacije. Zato seosku omladinu treba što više osloboditi pritiska tog

6) Čak i za prve porevolucionarne godine, kada je Kardelj raspravljao o ulozi zadrugarstva, značajno je da je naglašavao značenje **sudjelovanja svih seljaka u upravljanju** u zadrugama; zadruga su trebale postati škola u kojoj bi se seljak učio kako upravljati državom, sredstvo za aktiviranje širokih masa seljaštva. »Treba znati tako organizovati rad pojedinih zadruga i zadrughnih saveza da u upravljanju i svakodnevnom radu u njima učestvuje najšira masa zadrugara.« (Usp. Edvard Kardelj: **Problemi naše socijalističke izgradnje**, I. Beograd, Kultura, 1954, str. 125.)

konzervativizma, a to se može postići ako će se omladini davati **više prostora za učešće u privrednom i društvenom životu i više društvene odgovornosti**»⁷⁾ (podvukao Z. M.).

»Više prostora za sudjelovanje« i »više društvene odgovornosti« pokazuje put ka nadilaženju konzervativizma u selu. Radi se prema tome o **mijenjanju uz sudjelovanje** a ne uz odbacivanje i izoliranje. Ubrzani socijalistički razvoj u selu bilo je nemoguće postići tada kada smo se oslanjali na vrlo tanki sloj ljudi, a veći dio seljaka puštali da stoje po strani. Kao što nam je poznato već i iz Marxovih nalaza — izolacija znači uvijek i stagnaciju, i time samo još veću vjerojatnost produljivanja uloge konzervativizma.

2. Seljaku treba određeno vrijeme da se uopće prihvati smisao novosti ili neke odluke iz poljoprivredne politike. Na to ukazuju i sociološki istraživanja o širenju inovacija, upozoravajući na više faza procesa osvješćivanja te na brojna pitanja koja je potrebno riješiti prije negoli seljak konačno preuzme određenu inovaciju.

Kada je Kardelj 1947. raspravljao o širenju zadrugarstva, zapisao je između ostalog slijedeće:

»Najvažnije je pri tome da se taj razvitak vrši voljom i saradnjom samog seljaštva. Ako za narodne mase uopšte važi da se konačno **ubeduju tek na svojim sopstvenim iskustvima**, onda to deseterostruko važi za seljaka. On će toliko ceniti zadrugu **koliko će se praktično uveriti** u njenu privrednu snagu, u njenu sposobnost da mu pomogne u njegovom radu, da zaista doprinosi podizanju i unapređenju poljoprivrede, poboljšavanju njegovih životnih uslova i njegovom kulturnom uzdizanju.«⁸⁾

U vezi s time treba razlikovati predodžbu koju ima seljak o riziku od stvarnog rizika. Što su manje seljaku znane, odnosno protumačene pozitivne ili negativne posljedice koje mogu proizaći iz preuzete inovacije, to je jača težnja da se inovacije otklone zbog rizika. Upravo u slučajevima kada se na brzinu i kampanjski provode određene promjene, posljedice se i najmanje objašnjavaju. Takav postupak ostavlja dovoljno prostora za upoznavanje, objašnjavanje i provjeravanje, pa stoga eo ipso i nehotice naginje pri-nudi. Što su više prisutni elementi prinude, to je jači i otpor slabiji, a to se ne bi zbililo da se od samog početka zasnovala akcija uz veću strpljivost i postupnost. Uz ograničene uspjehe s obzirom na neposredno postavljeni cilj, dugoročnije gledano, mogu nastati i negativnije posljedice zbog toga što raste nepovjerenje seljaka prema onim čimbenicima koji pokušavaju ostvarivati određenu poljoprivrednu politiku. Nastaje protivurječna situacija kada se u osnovi pravilno razvojno usmjerenje subjektivnih snaga u konkretnom djelovanju suoči s »konzervativizmom« kojega posredno utvrđuje upravo samo to djelovanje.

3. Nazovikonzervativizam seljaka koji nisu spremni odmah prihvatiti svaku odluku poljoprivredne politike, zahtijeva također i **temeljiti pripreme** prije donošenja **određene političke odluke**. Zbog to-

7) Edvard Kardelj: **Problemi socijalističke politike na selu**, nav. dj., str. 357.

8) Edvard Kardelj: **Problemi naše socijalističke izgradnje**, nav. dj., str. 119.

ga što se svaka odluka automatski ne prima, potrebno je »više razmišljati o tome koje odluke bi predlagali i kakvim ih metodama provodili u život«. To znači da se poboljšava i kvaliteta odluka. Povećava se aktivnost i raščišćavanje dilema te predviđenih posljedica potencijalne odluke već u vrijeme njezine pripreme. Tako se s jedne strane, doduše ponešto produljuje cijeli proces odlučivanja, no s druge se strane istovremeno povećava vjerovatnost da će odluka biti optimalnija za sve one na koje se odnosi, te da će predstavljati trajnije rješenje određene problematike.

Znana nam je, doduše, česta praksa da su nadležni organi relativno brzo donosili određenu odluku, a da je potom, u vrlo kratko vrijeme, došlo do različitih nalaza o neprimjerenosti te odluke, te o njezinim neočekivanim negativnim posljedicama. Što je pripremna faza bila manje promišljena, to je prije došlo do naknadnih ispravaka, ili čak do temeljitog mijenjanja već donesene odluke.

Da se ne bi ponavljala takva praksa iz prošlosti, Kardelj upozoruje da je potrebna temeljitija priprema odluka o tome kakvu politiku predlagati i što činiti za njezino ostvarenje. Takav način uvođenja promjena u selu pretpostavlja (i oslanja se na) veću samostalnost seljaka, koji dobivaju mogućnost izražavanja svojih potreba i interesa, i to u okviru specifičnih lokalnih prilika u kojima žive i rade.

podruštvovljavanje poljoprivrede i razvoj od patrijarhalno obiteljskih okvira do sistema udruženog rada

Rastakanje patrijarhalne seljačke obitelji počinje tada kada privredno težište počne prelaziti s individualnog seljačkog gospodarstva na društveni proces rada, koji se temelji na društvenim sredstvima za proizvodnju. Kardelj je pri tom apostrofirao dva procesa koja su općenito karakteristična za društveni razvoj. S jedne strane nastaju promjene u **povezivanju** među ljudima; tako se, na primjer, pojedinim članovima obitelji proširuju mogućnosti povezivanja preko tradicionalnih okvira same patrijarhalne obitelji. Te promjene ujedno uvjetuju i proces **osamostalivanja**, a to u našem slučaju znači sve veću samostalnost pojedinih članova obitelji. Tako usmjerenie prema velikoj, moderno organiziranoj proizvodnji otvara mogućnost — posebno je to značajno za žene i omladinu — tišesnih, patrijarhalnih okvira privatnog, obiteljskog gospodarstva. Ujedno se obiteljski interesi »sve više temelje na zdravim ljudskim osjećajima, a sve manje na ekonomskoj računici«.

Čitav slijed društvenih odluka donesenih poslije revolucije — kako nalazi Kardelj — utjecao je kako na strukturu vlasništva u selu tako i na proizvodnu sposobnost privatnog gospodarstva. Što se prvih tiče, tako je bila spriječena mogućnost da u selu dođe do stihijskog socijalnog raslojavanja, koje bi inače moglo okrijepiti protusocijalističke težnje i uslijed čega bi se, na kraju krajeva, ponovo javila potreba administrativnog posizanja od strane države. U drugom slučaju, tj. slučaju proizvodne sposobnosti i ubrzavanja razvoja poljoprivrede, donesene su odluke imale i negativne posljedice.

Da smo se bili prvenstveno usmjerili na osposobljavanje individualnih poljoprivrednih gospodarstava, bez socijalističke kooperacije, trošili bismo neproduktivno znatni dio uloženi društvenih sredstava a ujedno i povećali društvenu nejednakost na selu. Jer:

»Orijentisati se u pitanju unapređenja poljoprivrede prvenstveno na mogućnosti tog relativnog i ograničenog napredka bilo bi isto kao kad bismo rešili da ćemo industrijalizaciju započeti društvenim finansiranjem i razvijanjem privatnog za-
natstva.«⁹⁾

Iako se nakon revolucije materijalni položaj seljaka znatno poboljšao, a seljak se do neke mjere ustalio kao nosilac samostalnog malog i srednjeg poljoprivrednog gospodarstva općenito njegova ekonomska moć ipak nije bila tako velika da bi mu se na toj osnovi znatnije poboljšale životne prilike. Po Kardeljevoj ocjeni, povećanjem vlastite proizvodnje seljačko gospodarstvo nije mnogo pridonijelo poboljšanju vlastitog položaja.

»U onoj meri u kojoj bude snažnije dolazilo do izražaja udeo krupnih socijalističkih poljoprivrednih proizvođača u ukupnoj proizvodnji i snabdevanju tržišta proizvodima na bazi nižih troškova proizvodnje u toj će meri seljak osećati ekonomsku neodrživost rintangja na izolovanom parčetu zemlje i tražiće saradnju sa zadrugom ili drugom socijalističkom poljoprivrednom organizacijom radi primene savremenih agrotehničkih metoda u obradi zemlje. Znači, sam ekonomski interes orijentisaće ga u tom pravcu.«¹⁰⁾

Kao što u svim Kardeljevim raspravama o poljoprivredi i selu nailazimo na razmišljanja o neophodnosti podruštvovljavanja proizvodnog procesa, tako je značajno i to da Kardelj pri tom ne slijedi neke unaprijed određene dogme, nego otvara prostor traganju za oblicima i sredstvima tog podruštvovljavanja s obzirom na iskustva što ih daje praksa u nas ili u drugim socijalističkim državama. Ponajprije, Kardelj, posebno ocjenjuje iskustva zadrugarskih pokreta u kapitalističkim državama. U razvoju seljačkog zadrugarstva u uvjetima kapitalizma Kardelj je vidio dvije strane. Prvo, ustvrdio je da je udruživanje seljaka u zadruge svakako pridonijelo, u većoj ili manjoj mjeri, razvoju poljoprivrede. Drugo, zadrugarstvo je pospiješilo bogaćenje seoskih posjednika, seoske buržoazije, povećalo je zaduživanje maloga i srednjeg seljaka a time i njegovu ovisnost o bankama ili seoskim buržujima, čime je ekonomski položaj malog i srednjeg seljačkog gospodarstva uistinu oslabio.¹¹⁾ U seljačkom zadrugarstvu stare Jugoslavije prevladavao je utjecaj bogatih seljaka, trgovaca i posve neseljačkih elemenata, posebno sitne buržoazije. Prema tome, u uvjetima kapitalizma zadrugarstvo nije moglo služiti oslobađanju radnih masa od kapitalističkog iskorištavanja, a što su htjele dokazati razne reformističke i druge malograđanske ideologije. Zato je Kardelj došao do zaključka da poslije oslobođenja nismo ni smjeli ni mogli prihvatiti takav sistem zadrugarstva kakav smo naslijedili, bez bitnih političkih i organizacijskih promjena.

9) Edvard Kardelj: **Problemi socijalističke politike na selu**, nav. dj., str. 173.

10) **Isto**, str. 139.

11) Edvard Kardelj: **Problemi naše socijalističke izgradnje**, nav. di., str. 89—90.

Danas zadrugarstvo povezuje seljake s društvenim sektorom, usklađuje individualni interes poljoprivrednika s kolektivnim interesom socijalističke izgradnje naše zemlje, pa je prema tome organizacijsko sredstvo za usmjeravanje poljoprivrednika na putove socijalizma. Po Kardelju, zadrugarstvo je onaj najjednostavniji oblik povezivanja sa socijalističkim privrednim sistemom, koji može da bude temeljem naprednijih socijalističkih oblika poljoprivredne proizvodnje i pobudom napretka u poljoprivredi.

»Ne radi se, prema tome, o **administrativnim** merama u pogledu rekonstrukcije naše poljoprivrede, nego o tome da se nađu takvi oblici **ekonomske, tj. zadržane organizacije** našeg zemljoradničkog sitnog i srednjeg producenta koji će ga postepeno, kroz njegova sopstvena iskustva i nova saznanja, voditi do zaostalih, prostijih oblika ka sve naprednijim oblicima saradnje u poljoprivrednoj produkciji.«¹²⁾

Pri tome odlučujući značaj imaju osnovna proizvodna sredstva, dok je vlasništvo zemlje tek jedan od materijalnih čimbenika, čija se uloga u socijalizmu čak smanjuje — utoliko ukoliko se u proizvodnom procesu povećava opseg moderne društvene poljoprivredne proizvodnje. Analizirajući različite vidove afirmacije socijalističkog sektora, Kardelj između ostalog dolazi do zaključka da je nesmisleno ocijenjivati socijalizam u selu samo po postotku kolektivizirane zemlje. Stvarna ekonomska moć socijalizma u poljoprivredi ne leži u **postotku kolektivizirane zemlje nego u većoj produktivnosti rada u socijalističkom** negoli u privatnom sektoru. S tog stanovišta Kardelj je objasnio neuspjeh kampanjske kolektivizacije provedene primitivnom kooperacijom, uz motiku i konjsku zapregu. Isto kao što je nemoguće udruživanjem nekoliko obučarskih radionica ostvariti modernu tvornicu obuće, tako se ni pukim mehaničkim udruživanjem plugova i konja ne može postići moderno poljoprivredno privređivanje.¹³⁾

Iako se relativno značenje zemljišnog vlasništva smanjivalo, Kardelj je vodio računa o činjenici da individualni poljoprivredni proizvođači danas raspolažu sa više od 80% cjelokupne obradive površine. Zato je posebnu pažnju posvetio različitim oblicima povezivanja samostalnog osobnog rada poljoprivrednika sa sistemom samoupravnog udruženog rada. Budući da veliki postotak obradivih površina još dugo neće biti neposredno uključen u krupnu socijalističku poljoprivredu, bio je uvjeren da je naše socijalističko društvo dužno potpomagati povećavanje produktivnosti rada individualnog proizvođača. To je moguće ostvariti samo povezivanjem individualnog proizvođača sa što »totalnijom« kooperacijom sa socijalističkim sektorom udruženog rada. Tako bi proces podružstvovlivanja poljoprivredne proizvodnje tekao bez nasilnog uništavanja seljačkog vlasništva.

Kardelj prema tome, s jedne strane, razbija sve možebitne iluzije o tome da je moguće uzdržavati i razvijati izolirano seljačko gospo-

12) Isto, str. 108.

13) Isto, kni. II, str. 327.

darstvo koje nije kadro povećavati produktivnost rada svojih članova, koje pogoduje siromašnju seljaka i bijegu omladine iz sela.

Upravo zbog ograničenih mogućnosti povećavanja produktivnosti rada, privatnovlasničko seljačko gospodarstvo — kao vodeći nosilac poljoprivredne proizvodnje — nema dugoročnu perspektivu. U knjizi **Samoupravni udruženi rad** Kardelj ponovno naglašuje da se seljaci potpuno slobodno opredjeljuju hoće li se preko zadruga i drugih organizacija uključivati u sistem samoupravnog udruženog rada. Društvo će pomoći seljaku toliko koliko je on sam sebi spreman pomoći.

Prema tome, u najranijim pa i najnovijim Kardeljevim radovima razotkrivamo određenu konstantu, tj. uvjerenje i jasnu sliku o dugoročnom usmjerenju socijalističkoj preobrazbi sela i poljoprivrede. Zakon o udruženom radu također — kao što nalazi i sam Kardelj — nije uveo nešto sasvim novo nego je učvrstio i dopunio našu stalnu orijentaciju. Istovremeno, Kardelj je na osnovi analiziranja događaja u praksi neprekidno upozoravao na neprimjerenost bilo kakve apsolutizacije konkretnog oblika podružstvovlavljanja poljoprivrede.

razvoj kao nadilaženje okvira poljoprivrede i sela: industrijalizacija i urbanizacija

Razvoj poljoprivrede i sela Kardelj nije gledao odvojeno od širih društvenih razvojnih procesa — industrijalizacije i urbanizacije. Štoviše, on nalazi da tek industrijalizacija stvara uvjete za mehanizaciju poljoprivrede. S jedne strane, industrijalizacija daje poljoprivredi tehniku i omogućuje joj velika ulaganja dok joj, s druge strane, oduzima sve više radne snage nalažući time potrebu rekonstrukcije tehničke osnove poljoprivrede. Prijelaz iz poljoprivrede u industriju i grad znači, zbog razlike u produktivnosti, također i prijelaz s nižih na više osobne dohotke, s niže ravni standarda ka višoj. Dolazi tako do neprestanog relativnog i apsolutnog povećavanja broja žitelja koji sredstva za život privređuju na tržištu, a smanjuje se udio onih koji se izdržavaju iz naturalnog privređivanja.

Kardelj je, prema tome, prikazao (prividno) proturječje, gdje se s jedne strane (relativno i apsolutno) smanjuje broj poljoprivrednog stanovništva, a ujedno povećavaju potrebe prehrane. No i u tome je prisutna mogućnost visoko produktivne poljoprivredne proizvodnje. Industrija olakšava modernizaciju poljoprivrede, a ujedno je i iskorištava kao: a) sirovinsku osnovu i b) široko tržište za plasman industrijskih proizvoda. Prema tome, razvoj industrije i poljoprivrede međusobno su uvjetovani.

Ne radi se samo o međusobnoj ovisnosti i međusobnim utjecajima nego i o različitim oblicima međuraštanja i slijevanja poljoprivrede i industrije, što se dopunjuje i neprestanim usavršavanjem moderno opremljene distribucijske mreže. Povećavaju se kapaciteti osnovne prerade u sklopu same poljoprivredne proizvodnje. A neki poljoprivredni posjedi i zadruge prerastaju u poljoprivredno-industrijske kombinatae.

Kardelj raskriva kako razvoj poljoprivredne proizvodnje uvjetuje i nalaže daljnju industrijalizaciju.¹⁴⁾ No radi se ujedno i o ovisnosti u suprotnom smjeru, tj. dinamika modernizacije poljoprivredne proizvodnje ovisna je o dinamici razvoja industrije. U vezi s time Kardelj naznačuje da će se povećati udio industrije u ukupnoj vrijednosti modernizirane poljoprivredne proizvodnje.

Tek industrijalizacija ostvaruje pogodno tlo za rentabilnije korištenje modernih poljoprivrednih strojeva i agrotehničkih mjera, koje bitno smanjuju potrebu za zapošljavanjem žive radne snage po hektaru, ali ne samo time što daje poljoprivredi tehniku i omogućuje velika ulaganja nego i time što masovno otvara nova radna mjesta za radnu snagu koja se u selu oslobađa modernizacijom poljoprivrede. Već samo time što zapošljava sve više radne snage iz poljoprivrede, industrija »kategorično zahtijeva rekonstrukciju tehničke osnove poljoprivrede.«

Takva međuovisnost i prožimanje poljoprivrede i industrije ujedno je i ekonomska osnovica za zblizavanje grada i sela. Kardelj je nalazio da način naseljavanja i razvoj naselja već u kapitalizmu, a i u socijalističkom društvu, ovisi prije svega o rasporedu proizvodnih snaga i načina proizvodnje. Zbog toga je kritizirao različite tehnokratske teorije s područja urbanizma, ruralizma i arhitekture, koje pokušavaju samo tehničkim sredstvima postići takvu ili drukčiju preraspodjelu stanovništva a pri tom ne uzimajući u obzir činjenice da su proizvodni odnosi društva, način proizvodnje, razvoj proizvodnih snaga, itd., osnova za razvoj ljudskih naselja.¹⁵⁾ Socijalno-ekonomski izvor suprotnosti između grada i sela vidi prije svega u zaostajanju poljoprivrede za industrijom. Tek s mehanizacijom poljoprivrede i njezinom socijalističkom rekonstrukcijom te širenjem industrije doći će do dokidanja tehničke, kulturne i politički zaostalosti sela i seoske izolacije općenito.

Socijalističko društvo onemogućit će nezadržljivu i nekontroliranu koncentraciju stanovništva u velikim gradovima. Raspored industrije neće više biti stihijski već planski, tako da će pridonijeti bržem privrednom razvoju zaostalih područja. Na taj bi način trebalo da bude nadvladano stanje stvoreno kapitalizmom, tj. stanje kad gradskom stanovništvu nedostaju osnovni elementi za normalan i zdrav život (sunce, čisti zrak, zelenilo i odmor u prirodi), dok selu nedostaju najosnovnija sredstva za normalni kulturni život (dnevna informacija, tisak, radio i sl.). Naš grad nije više središte eksploatacije nego ognjište socijalizma, vodeći socijalistički centar koji pomaže sitnovlasničkom seljaku da se podigne iz svoje zaostalosti i pridonese daljnjem prevladavanju kulturne zaostalosti i izoliranosti sela. Sve to ukazuje na pravac prevladavanja suprotnosti između grada i sela u socijalističkom društvu, kakav nam je u svojim radovima predstavio Edvard Kardelj.

14) Edvard Kardelj: **Problemi socijalističke politike na selu**, nav. dj., str. 63.

15) Edvard Kardelj: **Problemi naše socijalističke izgradnje**, kni. I. nav. di., str. 162—166.

Postepeno će nestajati i razlika između centra i periferije gradova koju smo naslijedili od kapitalističkog društva; tekovine tehničkog napretka upotrebljavat će se jednako i u centru i na periferiji i na selu. Mreža najrazličitijih ustanova za zadovoljavanje svakidašnjih potreba ljudi sve više će se širiti i poboljšavati, količinski i kakvoćom.

Podići će se i kulturna i tehnička ravan; umjesto privilegija uskih grupa (kapitalističkih vrhova) postupno će sve postati dostupno najširim masama.¹⁶⁾

Kardelj se pri tom nije upuštao u predviđanja ili konstrukcije konkretnih oblika i pojedinosti o tome kako bi trebao izgledati budući grad ili selo te kako će i kada nestati razlika među njima. Baš kao što Marx i Engels nisu željeli postati praktični fantasti, a što bi postali kad bi unaprijed izmišljali rješenja za takve probleme. Ujedno je već prvih godina nakon revolucije Kardelj naglašavao da su komunalni i drugi privredni problemi sela i grada jedna cjelina.

Tako je Kardelj i u takvim pitanjima uvijek pravio razliku između bitnoga i nebitnoga. Bez jasnog temeljnog usmjerenja nemoguće je plansko izgrađivanje socijalističkog društva, a apriorne konstrukcije konkretnih rješenja prije će biti kočnica nego pobuda razvoja.

Sa slovenskoga prevela Silva Mežnarić.

Zdravko Mlinar:

The Socialist Development of the Village: Material Development and Changes in Consciousness

Summary

Processes of development in the village and in agriculture were often the subject of Edvard Kardelj's research and ideological-political interest. His studies cover a wide range — from general theoretic questions concerning long-term laws and trends of social development, to the most concrete solutions in everyday practice.

Analyzing Kardelj's work we discover an originality and a search for a specifically Yugoslav path of socialist development. He stressed the role of the subjective factor and of consciously directing developmental changes with the purpose of a socialist transformation of agriculture and the peasantry. Rejecting voluntary constructions, he demanded that the material and technical basis be primarily considered, and also the readiness of the peasant to be included in the process of such a transformation.

As a research worker — both a sociologist and a politician, Kardelj was conscious that the most intense and greatest processes of structural change are today taking place in Yugoslavia. He studied the development of agriculture and the village from the aspect of a dialectic process of the social division of labour. That division shows itself through the breaking up of closed village communities and overcoming the historical remains of economic,

Социалистическое развитие села: материальное строительство и изменение сознания

Резюме

Прогресс развития села и сельского хозяйства являлись частой темой исследований и идеологическо-политической заинтересованности Эдварда Карделя. Его обсуждениями охвачен большой диапазон вопросов начиная с общих и теоретических вопросов о долгосрочных закономерностях и направлениях общественного развития до самых конкретных решений присущих в ежедневной практике.

Мышление Карделя отличается коренным выражением полной подлинности и отмечается попытками найти путь для специфического югославского развития социализма. Им подчеркнута роль субъективного фактора и сознательной направленности изменений в процессе развития с основной целью — социалистического преобразования сельского хозяйства и крестьянства. Вместо волонтаристических конструкций он прежде всего настаивал на материальной и технической основах, а затем на интересах и готовности крестьян включиться в процесс такого преобразования. Как исследователь — социолог и одновременно политический мыслитель, Кардель был полностью убежден в том, что в наше время происходит самый интенсивный и массовый процесс структурных изменений нашего общества.

Развитие сельского хозяйства и деревни Кардель изучал с точки зрения диалектики процесса общественного разделения труда. Это разделение труда заключается в расчленении закрытых крестьянских объединений и в преобладании исторических остатков хозяйственных, культурных и политических партикуляризованных препятствующих созданию национального и мирового рынка высокопроизводительного производства. В трудах Карделя всегда присуща постоянная базовая направленность; она

cultural and political particularism, which hampered the development of a national and global market of high productivity. The same basic objective can be felt in Kardelj's work; it shows itself both in a clear consciousness of long-term laws of development, and in a firm resolution that the socialist policy in the village must not be founded on state pressure, but on an economic and political alliance with peasants.

Theoretically Kardelj interpreted the general social development through a complete system of *free* and *associated* labour, within which the peasantry also have their place and perspective. He showed the importance of the Yugoslav concept of personal material interest of the working people, of material stimulation for greater work productivity and of the role of market production both in agriculture, and in the Yugoslav economic system in general.

Kardelj took into account the actual dynamism of changes in development, which take place in the wide span between the conservative inclinations of the peasants and voluntary radicalism, which can be felt from time to time in desires to change certain conditions in short-term campaigns. Kardelj considers both unacceptable, stressing that agriculture and the village cannot develop without a plan; he thus emphasizes the role of subjective

высказывается одновременно как ясное сознание о долгосрочных закономерностях развития и как твердая решительность проводить социалистическую политику в деревни не путем воздействия государства а на основах экономического и политического союза с крестьянством. Кардель теоретически интерпретировал общее развитие общества при целостной системе **свободного и объединенного** труда внутри которого свое место и перспективу нашао и крестьянство. Далее, он указывает на решающую роль нашей концепции в пользу личной и материальной заинтересованности рабочих, материального стимулирования более высокой производительности труда, роли товарного производства в сельском хозяйстве и в нашей хозяйственной системе вообще.

Однако Кардель принимает во внимание реальную динамику изменений в процессе развития которая вращается в широких масштабах между консервативными навыками крестьян и волюнтаристическим радикализмом в котором от времени до времени появляется тенденция стихийных действий в попытках изменить определенное состояние. Для Карделя эти явления не приемлемы в связи с чем он указывает на неприменимость такого стихийного развития сельского хозяйства и деревни; поэтому Кардель ставит на первый план роль субъективных сил в изменении отношений в селе, учитывая при этом и готовность самих крестьян включаться в программы процессов развития.

Во всех трудах обсуждающих вопросы сельского хозяйства и села встречаются размышления о необходимости обществления производственного процесса. Однако Кардель не пользуется заранее определенными догматами, наоборот, он открывает свободное пространство для исследования видов и средств этого обобществления считаясь с опытами из нашей практики или практики других социалистических стран.

forces in changing relationships in the village, and takes into account the readiness of the peasants themselves to join programmes of development.

All Kardelj's discussions about agriculture and the village contain reflections on the necessity of socializing the production process. Kardelj does not follow any dogmas that have already been determined, but searches for the forms and means of that socialization in the experience given by Yugoslav practice, or that in other socialist countries.

Today cooperatives link peasants with the socialized sector, coordinating the individual interest of farmers with the collective interest of Yugoslav socialist development. According to Kardelj, cooperatives are the simplest form of a link with the socialist economic system. They can serve as a basis for more progressive socialist forms of agricultural production and as an impulse of progress in agriculture. The basic *means of production* play a decisive role, while the role of land ownership decreases with the increase of the volume of modern socialized agricultural production within the process of production. Thus socialism's true economic power in agriculture does not lie in the percentage of collectivized land, but in a greater work productivity in the socialized than in the private sector.

Kardelj's work reveals a constant factor — a clear long-term objective, the socialist transformation of the village and agriculture. As Kardelj himself finds, the Associated Labour Act also did not introduce a completely novel concept, but only strengthened and supplemented Yugoslavia's permanent orientation.

Кооперативная деятельность связывает в настоящее время крестьян с общественным сектором, координирует интересы сельскохозяйственных работников с коллективным интересом социалистического строительства в нашей стране. По инициативе Карделя, кооперативная деятельность является тем самым простым видом объединения с социалистической хозяйственной системой которая может стать базисом для более сложных и передовых социалистических видов сельскохозяйственного производства и как инициатива прогресса в сельском хозяйстве. Решающую роль в этом имеют производственные средства за счет уменьшения значения собственности в отношении сельскохозяйственных земель поскольку в производственном процессе увеличивается объем современного сельскохозяйственного общественного производства.

Следовательно, фактическая экономическая сила социализма в сельском хозяйстве не состоит в проценте коллективизированных земель а в более высокой производительности труда по отношению к частному сектору.

В трудах Карделя встречается определенная константа — ясная картина долгосрочной направленности к социалистическому преобразованию деревни и сельского хозяйства. Законом об объединенном труде как находит и сам Кардель, полностью не определены новые моменты, им только укреплена и дополнена наша постоянная ориентация.